

SİBİRYA ARAŞTIRMALARI

YAYINA HAZIRLAYAN

PROF. DR. EMİNE GÜRSOY-NASKALİ

SİMURG
İSTANBUL 1997

ISBN 975-7172-14-6
Sibirya Üzerine Yazılar
Hazırlayan : Emine Gürsoy-Naskali

SİBİRYA ARAŞTIRMALARI

I. Baskı: İstanbul, Aralık 1997

Ofset Hazırlık : Yücel Dağı
Kapak Tasarım : 2 Tasarım - Mehmet Ulusel / Erol Egemen
Baskı : Şafak Matbaacılık

Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Hasnun Galip Sokağı No : 2/A 80060 Beyoğlu / İstanbul
Telefon : (90-212) 292 27 12; Faks : (90-212) 292 27 13

SİBİRYA TÜRK HALKLARI (ETNİK AZINLIKLAR) VE DİLLERİ

D. M. NASİLOV*

Sibirya'da Yakut, Tuva, Hakas, Şor, Altay, Dolgan, Çulım, Tofa ve Sibirya Tatarları olmak üzere dokuz asıl Türk halkı yaşamaktadır. Toplam nüfusları, 900.000 kişidir. Dört halkın, Rusya Federasyonuna dahil olan kendi bağımsız devletleri vardır. Bunlar Yakut, Tuva, Hakas ve Altay halklarıdır. Konuşmamızın konusu genellikle, Dolgan, Tofa ve Çulım halkları, yani Sibirya'da yaşayan, kendi devletleri olmayan, az nüfuslu Türk etnik toplulukları olacak. 1989 yılında, bunların toplam nüfusu 8.000'in çok az üstündeydi. Oysa, toplam nüfusu 190.000'e yakın olan Sibirya Tatarlarına bakıldığında, şunu kaydetmek gerekiyor: Aralarında Sibirya'da oluşmuş etnik çekirdek ve Sibirya'ya daha geç zamanlarda göç eden Tatarlar vardır.

Tüm Sibirya Türk halklarının oluşma tarihinde, bazı genel özellikler bulunur. Geniş Sibirya topraklarında yaşayan başka halklar, eski zamanlarda, Türk halklarının tarihine katkıda bulunmuştu. Türk dillerinin yayılması, diğer eskî Sibirya halklarının Türkleşmesi ile, yani onların Türk dillerini benimsemeleriyle gerçekleşti. Bu halklar arasında eski Ugor, Samoyed, Ket halkları ve onların akrabaları vardı. Türklerin, Türk kağanlıkları zamanında Batı Sibirya ovasına gelmeye başlayıp, Uygur ve Kırgız kağanlıkları zamanında gelmeye devam etmiş oldukları tahmin edilir. Ondan sonraki aşamalarda etnik sürece, Moğol kavimleri de katıldı. Karışık tarihi süreçler, Sibirya Türk dillerini etkilemiştir.

Çeşitli Türk kavimlerinin etkileşme süreci, ondan sonra da devam etti. Orta Asyalı Kazak, Nogay, Özbek ve Uygur halklarının temsilcileri, Sibirya Türk halklarının oluşmasına katkıda bulundular. Bu ilişkiler özellikle, 13. asırdan başlayarak canlandı. Tatarların etkisi, Sibirya Hanlığı kurulduktan sonra, yani 16. asırdan itibaren artmış, Sibirya, Rusya'ya bağlandıktan sonra daha da

---

* D. M. Nasilov, Moskova.

kuvvetli olmuştur. Bu etki hâlen devam etmektedir. Bunun neticesinde Edebî Tatarca, Sibiryâ Tatarları arasında yayılmıştır.

Sibiryâ'da yaşayan Türk halkları hem buraya göç eden Türk halkları ile, hem de kendi aralarında aktif bir şekilde etkileşti. Bu bölgenin dilleri Oğuz, Kıpçak ve Karluk-Uygur dil özelliklerinin birleşmesi, etnik ve kültürel ilişkilerin etkisi neticesinde oluşmuştur. Aynı dilin bazı şivelerinde, bir grubun özellikleri, öbürlerinde ise diğer grubun özellikleri ağır basar. Bilindiği gibi Altay dilinin güney şiveleri Kırgızcaya çok benzemektedir, kuzey şiveleri ise Şor ve Hakas diline daha yakındır.

Şu hâlde Sibiryâ Türk dilleri, birbirinden çok farklı şive ve ağızları ile karışık bir yapı oluşturmaktadır. Bu durum hem büyük halkların dilleri, hem de küçük halkların dilleri için geçerlidir. Şimdi Çulım nehri bölgesinde yaşayan yaklaşık 500 kişi Çulımca konuşuyor. Bu dilin iki lehçesi vardır. 19. asırda, akademisyen V. V. Radloff'un bulduğu, daha önce var olan iki ağız da yok olmuştur. Tofaların sayısı 730 civarındadır. Tofacanın da iki ağızı bulunmaktadır. Taymır yarımadasında yaşayan Dolganların sayısı 7.000'dir. Dolganca, genel olarak üç ayrı ağıza ayrılabilir. Sibiryâ Tatarcasının da birkaç bölgesel varyantı vardır. Bazı bilim adamları bunları lehçe, bazıları da ağız olarak kabul etmektedir. Fonetik, morfolojik hususlarını ve söz hazinelerinin özelliklerini kaydetmek mühimdir.

Küçük Sibiryâ halklarının yazılarının da bazı genel özellikleri mevcuttur. Çulım Türklerinin hâlâ kendi yazıları yoktur. Sibiryâ Tatarlarının konuşma dilleri varken kendi yazıları mevcut değildir. Basın organları, kitap, ders kitapları v.s. Tataristan Cumhuriyeti Edebî Tatarcasıyla yazılır. Dolganca yazı sistemi, 1978 yılında onaylandı. Tofaca yazısı 1989 yılında hazırlanıp, 1990'dan itibaren ilk okulda ana dili dersi olarak verilmeğe başlandı. Şorların yazısı 1940'lı yıllara kadar kullanılmıştı, sonra iptal edildi. Şimdi ise yazılı Şorcaya yeniden başlandı, okullarda dersleri veriliyor.

Yazılı eserlerin olmaması ve dillerin şivelere ayrılması, bu halkların genel dil şekillerinin ve edebî dillerinin oluşmasını engelliyor. Yerel ağızlar, okul eğitimi de zor duruma sokuyor. Öğrenciler aileleri içinde kendi şiveleriyle konuşuyorlar, dolayısıyla edebî dil normlarını benimsemeleri kolay olmuyor. Edebî dil genellikle şivelere birini esas almaktadır. Bu durum edebî dille öğrencilerin kendi şiveleri arasında bir çok farklılıklara yol açıyor. Asıl zorluk ise bu halkların edebî dillerinin henüz gelişme aşamasında bulunmasıdır. Çünkü yazılı edebiyatları, gazeteleri ve radyo programları çok azdır. Sadece, 1.-3. sınıflara ait ders kitapları mevcuttur. Bu durum, eski yazılı eserlere sahip olmayan diller için tabiidir.

Sibirya Türklerinin çoğu çift dillidir. Hepsi Rusçayı iyi konuşuyor, ama kendi dilini o kadar iyi bilmiyor. Dillerini gerçekten bilenler, genellikle yaşlılardır. Orta nesil kendi dilini iyi anlıyor, fakat az konuşuyor. Dillerini en az bilenler gençlerdir. Şimdi bu halklar, kendi dilleriyle ilgileniyor ve öğrenmeğe çalışıyorlar. Dil eğitimi, kreşte başlayıp ilk okulda devam ediyor. Dolganca ve Tofaca çocuk alfabeleri, ilk ders kitapları olarak hazırlandı. İlk okul sözlükleri çıktı. Eğitimin en büyük problemi, eğitim kadrolarının yetersizliği, özellikle kendi dilini iyi bilen öğretmenlerin eksikliğidir. Böyle kadroların eğitimi, pedagojik formasyonları, bu halkların lise ve üniversitelerinde organize edilmiştir.

Şehir ve köy halkının kendi dilini bilme derecesi farklıdır. Köylüler, kendi dillerini daha iyi biliyor, onu ailesinde, işyerinde kullanıyor. Folklor gelenekleri de daha canlıdır. Şehirlerde ise, bu diller çok daha az kullanılıyor, aile içinde bile pek konuşulmuyor. V. İ. Rassadin'in yaptığı Tofaca araştırmalarına göre, 1989 yılında sadece 14 Tofa, kendi dilini konuşabiliyordu. Son yıllarda ise okullarda eğitim başladı. Böylece kendi dilini bilenlerin sayısı arttı.

Rusya'da küçük etnik toplulukların ana dilleri, 1991 yılında çıkan Rusya Federasyonu Halk ve Dilleri Kanunu ile koruma altına alınmıştır. Okullarda ana dilleri dersini verme hakları, 1992 yılında çıkan eğitim kanununda belirtiliyor. 1995 yılında Rusya Eğitim Bakanlığı, Rusya'da millî okul gelişme programını onayladı.

Çağdaş Sibirya Türk dillerinin birçok özelliği, onların oluşma ve gelişme tarihinden kaynaklanıyor. Bundan yukarıda kısaca bahsettik. Şivelere ayrılmış olmasının sebebi ise Sibirya Türk etnik topluluklarının geç zamanlarda oluşmasıdır. Bu dillerin şive ve ağızları, eski kavim dillerinin devamıdır. Bazı etnik gruplarının ayrı olarak yaşamasının da bir etkisi vardır. Meselâ, Çulım Türkleri, Çulım nehri ve kolları üzerinde, bataklık tayga ormanlarında yaşıyorlar. Sibirya Tatarlarının bir grubu olan Barabin Tatarları ise, Barabin bozkırlarında yaşıyor. Bu bölgede de bataklık çöktür. Tofaların memleketi, Doğu Sayan dağlarının kuzeydoğu yamaçları ile sınırlıdır.

Sibirya Türk halkları arasındaki ilişkiler, Sovyetler Birliği zamanında, kendi illeri kurulduktan sonra başlayıp gelişti. Yazı sistemlerinin hazırlanması, edebî dillerinin gelişmeğe başlaması ve millî okullarının kurulması, bu halkların birleşmesi için çok önemliydi. Fakat bu süreç hâlâ tamamlanmamıştır. Birkaç etnik grup ihtiva eden Altay halkı, 1920'li yıllarda aktif olarak oluşmaktaydı. Buna rağmen, ona dahil olan Kumandinler kendilerini hâlâ ayrı bir halk kabul ederek hükümet seviyesinde bu konuda destek buldu. Ayrı dil özellikleri yüzünden bazı Türkologlar bu dilin, Altaycanın lehçesi değil, Kumandince adıyla başlı başına bir

dil olduğunu düşünüyorlar. S. E. Malov, yaptığı sınıflandırmada, Kumandincenin gelişme aşamasına göre, onu yeni Türk dilleri grubuna, Altaycayı ise en yeni Türk dilleri grubuna dahil etti. N. A. Baskakov da Sibiryalı dilleri sınıflandırmasında, eski kavimler arasındaki ilişkileri hesaba katıyor. Bu eski ilişkilerin izleri, Dolganca, Çulımca, Sibiryalı Tatarcası ve diğer Sibiryalı Türk dillerinde bulunuyor.

Sibiryalı Türk dillerinin ve onların şivelerinin birbirinden ayrı olarak yaşaması, kavim ilişkilerinin sabit olması, etnik toplulukların geç zamanlarda konsolidasyonu, İslâm etkisinin zayıf olması, diğer Türk halklarıyla ilişkilerin az olması, edebî ve yazılı dillerinin gelişmemiş olması bu dillerin arkaik özelliklerinin korunmasına yol açtı. Öbür taraftan da tarih boyunca diğer ailelere ait dillerle temasları neticesinde, sadece bu bölgenin dillerine özgü bazı özellikler meydana çıktı.

Çulımcanın arkaik fonetik özelliği, asıl uzun seslilerin olmasıdır. Bu uzun sesliler, Yakutça ve Türkmencenin uzun seslilerine de uygun düşüyor: *öös* 'öz', *sa:p* 'sap', *u:ç* 'uç', *i:s* 'iz' gibi sözlerin sayısı dört yüzden fazladır. İkincil uzun sesliler, Sibiryalı dillerinin özelliğidir: *ool* < *oöl* 'oğul', *sı:n* < *sıjun* 'Sibiryalı ge-yiği', *ada:* < *ata ja* 'ataya', *karda:* < *kardaı* 'kardaki'. Şorcanın, Mrassu ve Kondoma olmak üzere iki şivesi vardır (Mrassu ve Kondoma nehir isimleridir). Bu şiveler birkaç ağza ayrılır. Mrassu şivesinin özelliği iki sesli arasında *y* yerine *z* söylenmesidir: *kazın* 'kayın' (huş ağacı manasına geliyor), *kozan* 'tavşan', *uzu-*'uyu-', *küze:* 'damat'. Mrassu şivesinin bu özelliği, onu Kondoma şivesinden ayırıp, Sagay-Kaçın şivesi bazındaki Hakasça edebî diline yaklaştırıyor: Hakasça *hazın*, Kondomaca *kayın* 'kayın'; Hakasça *hozan*, Kondomaca *koyan* 'tavşan'. Hakasçanın Şor şivesi vardır. Bu halk, 17.-18. yüzyıllarda Hakasya'ya göç etmişti. Bu şivenin özellikleri, Şorcanın Kondoma şivesinin özelliklerine yakındır. Bunun yanı sıra, Hakasçanın da etkisi belli oluyor. *k* yerine *h* söyleniyor: Şorca *kar*, Hakasçanın Şor şivesi *har* 'kar'.

Şor şiveleri morfolojisinin de bazı özellikleri vardır: Kondomaca *pis sürep çorçabis*, Mrassuca *pis sür çörçabis* 'biz toprak sürüyoruz'.

Sibiryalı dil ve şivelerinde *ts* hadisesi de bulunuyor, yani *ç* / *tş* yerine *ts* söylenmektedir. Asıl Sibiryalı (Barabin) Tatarlarının dilinde *ts* her konumda bulunur: *tsats* - *çaç* 'saç', *tsöl* - *çöl* 'çöl', *itsinte* 'içinde'. Çulımcanın bir şivesinde de aynı özellik bulunuyor. Aynı şivede *-atı* / *-eti* biçiminde çok ilginç olan şimdiki zaman şekli de var: *al-atım* 'alıyorum', *al-atıñ* 'alıyorsun', *al-atıñıs* / *al-atıñıs* 'alıyorsunuz'.

Eski Uygurca geçmiş zaman şekli *-yuk*, Tofacada *-çık* / *-çjik*, Tuvince *-çık*, Hakasçada *-çih* oldu: Tofaca *kel-çjik men* 'ben geldim', *tur-çjuktar* 'onlar

dürdular'. Enteresandır ki tüm Sibiryա dillerinde, yapılan hareketin kesin ve gerçek olduğunu ifade eden bu zaman şeklinin semantiği sabittir.

Sibiryա dillerinden sadece Tofacada *-a/-ı* bağ fiili kaldı. Bu bağ fiil, hem tek başına, hem de başka bir fiil ile paralel olarak kullanılabilir: *olır-a udu:r* 'oturarak uyumak'. Bu bağ fiil, başka Türk dillerinde de mevcut, fakat bu fonksiyonda yalnızca Gök Türk âbidelerinde kullanıldığını biliyoruz.

Tofaca ve Tuvacada tamamlanmış, nihaî hareketi ifade eden *-(ı)vıt* şekli kullanılıyor: *men alız-vıttım* 'ben nihaî olarak yenildim'. Bunun eki *-p* bağ fiil eki ile *ıt-* 'göndermek' fiilinden oluşmuştur. Aynı şekli Eski Uygurcadan biliyoruz.

Sibiryա Türk dillerinin söz hazinesinin birçok özelliği Türk âbidelerini andırır.

Dolayısıyla, küçük Sibiryա Türk dillerinin durumu özeldir. Burada iki gelişme istikameti görülüyor. Biri, bütün halkların ana dillerinin güçlenmesine, şive özelliklerinin korunmasına, öbürü ise ana dilinde eğitim yapılmasına, edebî dil şeklinin oluşmasına ve dil normlarının sabitleşmesine yöneliktir. Bunlara rağmen, insanların çift dilli olması ve Rusçayı serbestçe kullanmaları da devam etmektedir.

Türkoloji bakımından Sibiryա etnik topluluklarının dilleri, karşılaştırmalı tarihî dil araştırmaları için değerli bir malzemedir.

KAYNAKLAR

- Alişına, H. C., *Tobolo-İrtışskiy Dialekt Sibirskih Tatar*, Kazan 1994.
- Çispiyakova, F. C., *Uçebnoye Posobiye po Dialektologii Şorskogo Yazıka*, Novokuznetsk 1991.
- Biryukoviç, R. M., 1) *Zvukovoy Stroy Çulımsko-Türkskogo Yazıka*, Moskova 1970. 2) *Morfologiya Çulımsko-Türkskogo Yazıka*, I-II, Moskova 1979-1981. 3) *Leksika Çulımsko-Türkskogo Yazıka*, Saratov 1984.
- Dmitriyeva, L. V., *Yazık Barabinskikh Tatar: Materialı i İssledovaniya*, Leningrad 1981.
- Kimeyev, V. M., *Şortı. Kto Onı?*, Kemerovo 1989.
- Krasnaya, *Kniga Yazıkov Narodov Rossii*, Moskova 1994.
- Rassadin, V. İ., *Morfologiya Tofalarskogo Yazıka v Sravnitelnom Osvesçenii*, Moskova 1978.
- Tomilov, N. A., *Etniçeskaya İstoriya Türkoyazıçnogo Naseleniya Zapadno-Sibirskoy Ravnını v Kontse XVI - Naçale XX v.*, Novosibirsk 1992.
- Tumaşeva, D. G., *Dialekti Sibirskih Tatar: Opıt Sravnitel'nogo İssledovaniya*, Kazan 1977.
- Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Türkskih Yazıkov*, Moskova 1988.